

PEDAGOGIK NIZOLARNI BARTARAF ETISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUV

Odilova Shaxzoda Safarovna

*Samarqand viloyati Kattaqor'gon tumani MMTBga
qarashli 57-maktab amaliyotchi psixologi*

Pirnazarova Charos Xudaynazar qizi

*Samarqand viloyati Kattaqor'gon tumani MMTBga
qarashli 5-maktab amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim muhitida yuzaga keladigan pedagogik nizolarning ijtimoiy-psixologik tabiati va dinamikasi tahlil qilinadi. Nizolarning subyektlar aro (O'qituvchi – O'quvchi, O'qituvchi – Ota-ona, O'qituvchi – Ma'muriyat) tasnifi, ularning kelib chiqish sabablari hamda maktab amaliyotchi psixologining nizoning oldini olish va uni konstruktiv hal etishdagi strategik faoliyat algoritmlari ilmiy-amaliy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik nizo, konflikt, mediatsiya, destruktiv nizo, konstruktiv yechim, emotsional rigidlik, assertiv xulq-atvor, kompromiss.

Zamonaviy ta'lim tizimi o'z mohiyatiga ko'ra turli yosh, ijtimoiy status, dunyoqarash va qadriyatlarga ega bo'lgan insonlarning faol va davomli muloqot maydonidir. Bunday yuqori dinamikaga ega bo'lgan muhitda qarashlarning to'qnashishi, ya'ni **nizolar (konfliktlar)** yuzaga kelishi tabiiy psixologik jarayon hisoblanadi.

Pedagogik nizo — bu ta'lim jarayoni ishtirokchilarining maqsadlari, qiziqishlari, fikrlari yoki xulq-atvor modellarining bir-biriga qarama-qarshi kelishi natijasida yuzaga keladigan va o'zaro munosabatlarning buzilishi bilan kechadigan emotsional holatdir. Nizolar tabiiyatan ikki xil xarakterga ega bo'lishi mumkin:

- ✓ **Destruktiv (vayronkor) nizolar:** Munosabatlarni yomonlashtiradi, ta'lim muhitida psixologik tanglikni keltirib chiqaradi va dars samaradorligini tushiradi.
- ✓ **Konstruktiv (rivojlantiruvchi) nizolar:** Muammoning tub ildizini ochib beradi, tizimdagi kamchiliklarni ko'rsatadi va munosabatlarning yangi, sifatli bosqichga chiqishiga xizmat qiladi.

Maktab amaliyotchi psixologining strategik vazifasi ta'lim muassasasida nizolarni mutlaqo yo'q qilish emas (chunki bu iloniy jihatdan imkonsiz), balki yuzaga kelgan har qanday destruktiv nizoning energiyasini konstruktiv o'zanga burish va ta'lim subyektlari o'rtasida psixologik muvozanatni ta'minlashdir. Ta'lim

muassasasidagi nizolar kimlar o'rtasida sodir bo'layotganligiga qarab bir nechta tizimli guruhlariga bo'linadi va ularning har biri o'ziga xos psixologik sabablarga ega:

1. "O'qituvchi – O'quvchi" tizimidagi nizolar. Bu guruhdagi nizolar ko'pincha o'quvchining xulq-atvori, dars tayyorlamasligi yoki o'qituvchining subyektiv baholashi (pedagogik taktning yetishmasligi) sababli kelib chiqadi. O'smirlik davridagi bolalar o'z shaxsiyatiga nisbatan har qanday bosim yoki adolatsizlikni keskin qabul qiladilar, bu esa o'qituvchiga nisbatan ochiq yoki yashirin (passiv) agressiyani keltirib chiqaradi.

2. "O'qituvchi – Ota-ona" tizimidagi nizolar. Ota-onalarning farzandiga nisbatan o'ta yuqori (ko'pincha asossiz) baho berishi va maktabdan mukammallikni talab qilishi, o'qituvchining esa ota-onani bolaning tarbiyasiga loqaydlikda ayblashi natijasida yuzaga keladi. Bu yerda asosiy muammo — tomonlarning bir-birini eshitishni xohlamasligidir.

3. "O'qituvchi – Ma'muriyat" tizimidagi nizolar. Ko'pincha mehnat majburiyatlarining noto'g'ri taqsimlanishi, rahbarlik uslubining o'ta avtoritarligi (rahbariyat bosimi) yoki pedagog xodimning kasbiy charchash (vixoraniye) sindromiga uchrashi oqibatida boshqaruv va ijro darajasida nizolar kelib chiqadi.

Nizoni hal qilish strategiyasini belgilashdan oldin, psixolog konflikt ishtirokchilarining o'zini tutish modelini tashxis qilishi kerak. G. Tomas va R. Kilmen nazariyasiga ko'ra, nizoli vaziyatda insonlar 5 ta asosiy strategiyadan birini tanlaydilar:

[Tomas-Kilmen Konflikt Matrisasi]			
Yuqori			
	RAQOBATDOSHLIK	HAMKORLIK	
	(O'z foydasini	(Har ikki tomon	
	ko'zlash)	yutishi - Win)	
O'z qiziqish-			
	larini himoya	KOMPROMISS	
	qilish darajasi	(O'zaro yon berish)	
	GURUR KO'RSATISH	MOSLASHISH	
	(Qochish,	(O'z zarariga	
	Sust	e'tiborsizlik)	yon berish)
	Sust		Yuqori
Boshqalarning qiziqishlarini hisobga olish			

- **Raqobatdoshlik (Bosim o'tkazish):** "Men yutaman, sen yutqazasan" prinsipi. Avtoritar o'qituvchilar ko'p qo'llaydi. Qisqa muddatda natija bersa-da, munosabatlarni butunlay buzadi.
- **Moslashish:** O'z qiziqishlarini qurbon qilib, nizoning tezroq tugashi uchun qarshi tomonga yon berish. Ichki stress va alam hissini to'plab boradi.
- **Qochish (E'tiborsizlik):** Nizoni ko'rmaslikka olish, muammodan qochish. Muammo hal bo'lmaydi, aksincha, yashirin shaklda chuqurlashadi.
- **Kompromiss:** Har ikki tomonning ma'lum bir qismlarda yon berishi orqali o'rta hisobdagi yechimga kelishi.
- **Hamkorlik:** Eng ideal va konstruktiv strategiya ("Muvaffaqiyat – Muvaffaqiyat" / Win-Win). Tomonlar muammoning shaxsiyatiga emas, uning mohiyatiga e'tibor qaratib, har ikki tarafni ham to'liq qoniqtiradigan umumiy yechimni qidiradilar.

Nizo ochiq faza (urush, janjal, qo'pollik)ga o'tganda, maktab amaliyotchi psixologi neytral uchinchi tomon — **Mediator (Kelishtiruvchi)** sifatida maydonga chiqadi va quyidagi professional bosqichli algoritmi ishga soladi:

[Mediatsiya Bosqichlari]
<Sequence>
{/* Reason: Nizoni hal qilish his-tuyg'ularni pasaytirishdan boshlab, muammoni tahlil qilish va umumiy bitim imzolashgacha bo'lgan qat'iy ketma-ketlikni talab qiladi. */}
<Step subtitle="Emotsional bosimni tushirish" title="Tomonlarni alohida eshitish (Ventilyatsiya)">
Psixolog dastlab nizolashayotgan har bir tomon bilan alohida suhbatlashadi. Ularga o'z alam, nafrat va xafagarchiliklarini neytral xonada to'liq to'kib solishiga (emotsional ventilyatsiyaga) imkon beriladi.
</Step>
<Step subtitle="Konflikt maydonini yaratish" title="Birgalikda yuzma-yuz muloqot stoli">

Har ikki tomon his-tuyg'ulardan xoli bo'lgach, ular psixolog xonasida birga o'tqaziladi. Qoida qat'iy: bir-birini haqorat qilmaslik, gapini bo'lmaslik va faqat o'zi haqida "Men-xabar" (I-message) tizimida gapirish ("Siz yomonsiz" emas, "Siz shunday qilganingizda men xafa bo'ldim").

Psixolog tashqi emotsional da'volar ortidagi haqiqiy ehtiyojni topadi. Masalan, ota-ona o'qituvchidan bahoni emas, farzandiga nisbatan shaxsiy hurmatni talab qilayotgani tushuntiriladi. Tomonlar hamkorlikda muammoni echish rejasini tuzadilar. Har bir tomon nizoning qayta takrorlanmasligi uchun o'z zimmasiga oladigan aniq

majburiyatlarni (masalan, o'quvchi dars tartibini buzmaslikka, o'qituvchi esa unga nisbatan xolis bo'lishga) belgilaydi va kelishuv imzolanadi. Pedagogik nizolarni kelib chiqqandan keyin davolashdan ko'ra, ularning oldini olish tizimini yaratish ancha samaraliroqdir. Amaliyotchi psixolog maktabda preventiv chora-tadbirlar doirasida quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

Ko'p hollarda o'qituvchilarning darsda asbiylashishi va o'quvchilar bilan nizoning boshlanishi ularning ruhiy charchashi (emotsional burnout) bilan bog'liq. Psixolog o'qituvchilar uchun "Stress-menedjment", "Asab tizimini o'z-o'zini regulatsiya qilish" va "Assertiv (o'ziga ishongan, ammo boshqaga zarar bermaydigan) xulq-atvor" mavzularida psixologik treninglar o'tkazishi lozim. O'quvchilarning o'z his-tuyg'ularini (g'azab, rashk, alam) boshqara olishi hamda qarshisidagi insonning holatini tushunishi (**empatiya**) ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha sinf soatlarida interaktiv o'yinlar tashkil etiladi.

XULOSA. Pedagogik jarayonda nizo — bu tizimning inqirozi emas, balki undagi muloqot va boshqaruv mexanizmlarining rivojlanishga muhtojligini ko'rsatuvchi signaddir. Nizolarga nisbatan professional psixologik yondashuv, Tomas-Kilmen modeliga ko'ra hamkorlik strategiyasini tanlash hamda mediatsiya algoritmlarini to'g'ri qo'llash har qanday destruktiv ziddiyatni ta'lim sifati va insoniy munosabatlarni yuksaltiruvchi kuchli konstruktiv omilga aylantiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **O'zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonuni.** – Toshkent: Milliy qonunchilik ma'lumotlari bazasi, 2018. (*Nizolarni sudgacha neytral tomon yordamida hal qilishning huquqiy asosi*).
2. **Grishina N. V.** Psixologiya konflikta. – Sankt-Peterburg: Piter, 2018. – 544 s. (*Konfliktologiya sohasidagi fundamental manba, nizolarning dinamikasi va strukturaviy tahlili*).
3. **Thomas K. W., Kilmann R. H.** Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument. – NY: Xicom, 1974. (*Nizoli vaziyatlarda shaxsning individual strategiyalarini aniqlash metodologiyasi*).
4. **Karimova V. M.** Ijtimoiy psixologiya: darslik. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2017. – 260 b. (*O'zaro munosabatlar tizimidagi nizolar, muloqot va guruhlararo ziddiyatlarning ijtimoiy-psixologik qonuniyatlari*).
5. **Nishonova Z. T.** Psixologik konsultatsiya va korreksiya. – Toshkent: Tafakkur, 2020. – 312 b. (*Pedagogik jamoa va o'quvchilar o'rtasidagi nizolarni bartaraf etishda qo'llaniladigan amaliy treninglar va metodikalar*).
6. **Ansupov A. Y., Shipilov A. I.** Konfliktologiya: Uchebnik dlya vuzov. – Moskva: Yuniti-Dana, 2021. – 564 s. (*Pedagogik va boshqaruv tizimidagi nizolarni modellashtirish va preventiv chora-tadbirlar tizimi*).
7. **Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JSST).** Ta'lim muassasalarida sog'lom psixologik iqlimni yaratish va pedagoglarning kasbiy charchash sindromini neytrallash amaliy qo'llanmasi. – Jeneva: WHO Press, 2024.